

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยรูปแบบการจัดการทรัพยากรโดยมีส่วนร่วมของเด็กเยาวชนและชุมชน กรณีศึกษาพื้นที่ป่าดงมัน ตำบลค้อเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร ป่าดงมันเป็นพื้นที่ป่าสาธารณะประโยชน์ที่มีความหลากหลายทางทรัพยากรเป็นอย่างมากเนื่องจากเป็นป่าเบญจพรรณที่ติดกับพื้นที่ป่าทาม มีลักษณะพิเศษคือพื้นดินเป็นดินทรายทั้งหมดผิวดินจากป่าทั่วไปที่พบเห็น ติดกับพื้นที่ที่มีน้ำท่วมถึงและมีน้ำหลากเป็นระยะเวลานาน ๆ ประมาณ 4-5 เดือนใน 1 ปี มีแม่น้ำสำคัญของภาคอีสาน 2 สายขนาน คือ แม่น้ำชี และแม่น้ำยัง เหตุที่ได้ชื่อว่า ป่าดงมันนั้นเนื่องมาจากเมื่อประมาณ พ.ศ. 2440 มีราษฎรกลุ่มหนึ่งมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ป่าแห่งนี้ และเห็นห้วยมันธรรมชาติในป่าแห่งนี้เป็นจำนวนมากจึงเรียกป่าแห่งนี้ว่า “ป่าดงมัน” ในอดีตพื้นที่ป่าแห่งนี้เคยอุดมสมบูรณ์ มีต้นไม้ใหญ่สมบูรณ์มาก เช่น ไม้ยาง พะยอม แดง ประดู่ ตะเคียน พะยูง ตะแบกเปลือกบาง แด้ พอก หว้า เลือด ดูกหิน ฯลฯ ป่าดงมันมีพื้นที่ประมาณ 3,000 ไร่ ซึ่งถือป่าที่ราบที่มีพื้นที่มากที่สุดแห่งหนึ่งในจังหวัดยโสธร ชุมชนที่อยู่รอบป่าดงมันครั้งนี้พื้นที่เป็นลักษณะเกาะ มีน้ำล้อมทุกด้านในฤดูน้ำหลาก

ป่าดงมันถือเป็นป่าที่มีความหลากหลายทางชีวภาพเป็นอย่างมาก เนื่องจากมีความอุดมสมบูรณ์เป็นที่ขึ้นชื่อ ในเรื่องของอาหารที่มีในป่า เช่น เห็ด ผักป่า สมุนไพร สัตว์ป่า แมงแมลง แมงจิ้งจก ไข่มดแดง เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เห็ดป่า ที่มีแทบทุกชนิด ตั้งแต่เห็ดจากป่าทาม ได้แก่ เห็ดผึ้ง ทาม ซึ่งจะออกขายเป็นลำดับแรกของปี พบได้ที่ตลาดสดเมืองยโสธร ซึ่งแทบทุกแผงจะบอกว่า เป็นเห็ดที่มาจากที่แห่งนี้ นอกจากนี้ยังมีเห็ดที่ถือว่า เป็นเห็ดที่ได้ราคาดีที่สุด คือเห็ดปลวก ที่มีราคาสูงถึงกิโลกรัมละ 250 บาท และมีปริมาณมาก สามารถเก็บได้ทั่วไปในบริเวณป่าดงมัน วันที่เห็ดออกมากอาจเก็บรวมกันได้ถึงครึ่งตัน และเห็ดที่ยังพบอีกมาก ได้แก่ เห็ดไค เห็ดระโงก เห็ดมันปู เห็ดก่อ เห็ดหน้าแหล่น้ำแดง เห็ดผึ้ง เห็ดยาง เห็ดข่า เห็ดไส้เดือน เห็ดปลวกไก่อ้น้อย ปลวกแดง ปลวกตาบ ปลวกจิก เห็ดชัน เห็ดบด ฯลฯ ซึ่งเห็ดเหล่านี้ล้วนนำมาซึ่งรายได้แก่ชุมชนโดยรอบอย่างเป็นลำเป็นสัน ทุก ๆ ปี นอกจากนี้ชุมชนในละแวกนี้ต่างมีแม่น้ำทั้งสองแห่งเป็นแหล่งอาหาร และใช้ประกอบอาชีพจับปลา กุ้ง หอย และสัตว์น้ำอื่นๆ ขายตลอดปี โดยเฉพาะปลาเนื้ออ่อน ปลากด ปลาเค็ง ปลาควาย ปลาขบ ซึ่งเป็นปลาที่นิยมรับประทานกันมากและมีราคาสูง โดยเห็ด และปลาในพื้นที่นี้ จะนำไปขายตามฤดูกาลที่ตลาดต่างๆ เช่น ตลาดสดเมืองยโสธร , อำนาจเจริญ , มุกดาหาร , และอำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ตลอดทั้งปี

หมู่บ้านที่อยู่รอบป่าดงมัน ถือว่าเป็นหมู่บ้านเสี่ยงภัยน้ำท่วมเนื่องจากเกิดน้ำท่วมทุกปี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในรอบ 8 ปี ต่อเนื่องที่ผ่านมา เกิดปรากฏการณ์น้ำท่วมขังอยู่นานประมาณ 4-5 เดือนต่อเนื่องกัน คือระหว่างเดือนสิงหาคม ถึง ธันวาคม นับเป็นฝันร้ายของชาวบ้านหลายหมู่บ้านที่

มีพื้นที่นาอยู่ในบริเวณดังกล่าวนับหมื่นไร่ ที่นาข้าวทั้งหมดต้องเน่าตายในผืนน้ำที่ท่วมขัง สาเหตุของน้ำท่วมขังซ้ำซากดังกล่าวไม่มีผู้ใดให้คำตอบได้ เป็นแต่เพียงข้อสงสัยของชาวบ้านว่า อาจเป็นเพราะเขื่อนต่าง ๆ ที่กั้นแม่น้ำชี หรือเป็นเพราะเขื่อนใหญ่ที่กั้นปากแม่น้ำมูล การที่น้ำท่วมขังดังกล่าวทำให้หลายหมู่บ้านในพื้นที่รอบ ๆ ป่าดงมัน ต้องมีสภาพเป็นเกาะ ต้องใช้เรือในการเดินทางเข้าหมู่บ้านนานหลายเดือน

ทรัพยากรในพื้นที่ป่าดงมันมีหมู่บ้านที่เข้ามาใช้ประโยชน์ร่วมกันหลายหมู่บ้าน เช่น บ้านค่าน้ำสร้าง บ้านท่าเยี่ยม และบ้านเจ็ญน้อย นอกจากนี้ยังมีหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียงอีกจำนวน 3 หมู่บ้าน เมื่อมีผู้คนเพิ่มมากขึ้นการหักล้างถางพงเพื่อทำประโยชน์ จึงมีมากขึ้นตามลำดับ มีการทำไร่ฝ้าย ไร่แตงโม โดยใช้พื้นที่ป่าดงมันจนทำให้เป็นป่าเสื่อมโทรม เกิดความบอบช้ำแก่ทรัพยากรสัตว์ป่าที่เคยชุกชุมกลับหายจนแทบไม่หลงเหลืออยู่เลย และที่สำคัญ เห็ดป่า และผักป่า เช่น มัน ใบย่านาง ที่เคยเก็บได้ในปริมาณมาก ๆ กลับได้น้อยลงเนื่องจากมีคนเข้ามาเก็บจำนวนมากและต่างก็เก็บเพื่อขาย โดยมีพ่อค้าจากภายนอกเข้ามาจอร์จอร์รับซื้อ และยังมีพ่อค้าในชุมชนเป็นพ่อค้าคนกลางรับซื้อของป่า โดยเฉพาะเห็ด ไปส่งให้กับพ่อค้าแม่ค้าจากภายนอกอีกทอดหนึ่ง

เมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายน 2543 สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมราษฎรที่บ้านค่าน้ำสร้าง ตำบลค้อเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร ได้มีราษฎรกราบบังคมทูลเพื่อขอรับพระราชทานความช่วยเหลือในการขุดลอกหนองอึ่ง ซึ่งเป็นแหล่งสาธารณะประโยชน์ที่อยู่พื้นที่ เนื่องจากมีสภาพตื้นเขินและขาดน้ำในฤดูแล้งเพื่อเป็นแหล่งน้ำสำหรับการเกษตรต่อไป จึงได้มีโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณหนองอึ่ง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ เพื่อฟื้นฟูสภาพป่าและการพัฒนาอาชีพให้พออยู่พอกิน การดำเนินงานตามโครงการมีมาเป็นลำดับ ส่งผลให้ราษฎรในพื้นที่ลดการตัดไม้ทำลายป่าได้ในบางส่วน และมีการปลูกป่าเสริมป่าธรรมชาติ ทำให้เกิดความสมบูรณ์ของพื้นที่ป่ามากขึ้น และประชากรที่มีจำนวนมากขึ้น ตลอดจนมีชาวบ้านในพื้นที่อื่นเข้ามาเก็บของป่ามากขึ้น และที่สำคัญความต้องการในการใช้ประโยชน์มีไม่เพียงการบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น แต่เป็นการหาเพื่อจำหน่าย ทำให้ชาวบ้านเก็บทุกอย่างที่ขายได้ เช่น ดอกเห็ดที่ แม้ยังไม่โผล่พื้นดิน ก็จะมีการขุดหา ดอกเห็ดที่บานเต็มทีปกติจะไม่เก็บกัน เนื่องจากรสชาติไม่อร่อย แต่ในปัจจุบันกลับมีการเก็บเนื่องจากขายได้ ทำให้แทบไม่หลงเหลือดอกแก่ไว้ให้ขยายพันธุ์ในปีต่อไป หรือแม้กระทั่งการหา แมงแคง ชาวบ้านบางคนจะใช้วิธีตัดต้นไม้ ต้นที่แมงแคงเกาะอยู่ โดยตัดทั้งต้นเพื่อเอาแมงแคง ทำให้ต้นไม้ถูกตัดโค่นวิธีการดังกล่าวทำให้ได้จำนวนมากในแต่ละปี

จากปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงของวิถีการทำกินของชุมชนดังกล่าว ทำให้ผู้นำชุมชนและเยาวชนที่มีประสบการณ์ในการทำงานด้านอนุรักษ์ได้รวมหารือกันเกี่ยวกับอนาคตของป่าดงมัน ทำให้เกิดคำถามถึงความยั่งยืนของทรัพยากรในพื้นที่ว่าจะสามารถเป็นแหล่งหล่อเลี้ยงชุมชนให้สามารถ

ดำรงความปกติในการทำมาหากินได้หรือไม่ กลุ่มผู้นำชาวบ้าน เยาวชนในพื้นที่และเจ้าหน้าที่จากโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณหนองอึ่ง อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่มีแนวคิดร่วมกันในการค้นหาคำตอบเกี่ยวกับแนวทางการจัดการทรัพยากรของตน จึงได้จัดทำโครงการวิจัยการศึกษารูปแบบการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ป่าดงมัน โดยจะเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของเด็กเยาวชนและชุมชน การศึกษานี้จะทำให้ได้องค์ความรู้ที่จะนำมาสร้างความยั่งยืนของทรัพยากร และที่สำคัญกระบวนการในการศึกษานี้จะเป็นเครื่องมือให้เด็กเยาวชน และคนในชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้ เพื่อการรู้จักตนเอง และพัฒนาศักยภาพของตนเอง อันจะส่งผลต่อความเป็นชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งถือเป็นแนวทางที่จะเป็น การสนองตามพระราชดำริอย่างแท้จริง คำถามวิจัย ความหลากหลายทางชีวภาพ ด้านพรรณพืช พันธุ์สัตว์ ระบบนิเวศน์ต่าง ๆ เป็นอย่างไรและรูปแบบการจัดการทรัพยากรในพื้นที่ป่าดงมัน โดยการมีส่วนร่วมของเด็กเยาวชนและชุมชนเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับความหลากหลายทางชีวภาพ ด้านพรรณพืช พันธุ์สัตว์ระบบนิเวศน์ต่าง ๆ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคน / ชุมชน คุณค่าและการใช้ประโยชน์จากป่าดงมันทั้งในอดีตและปัจจุบัน เพื่อศึกษารูปแบบการจัดการทรัพยากรเพื่อความยั่งยืน โดยการมีส่วนร่วมของเด็กและเยาวชนและชุมชนในพื้นที่ป่าดงมัน พื้นที่วิจัย พื้นที่ป่าดงมัน ตำบลคือเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร และชุมชนในหมู่บ้าน 7 หมู่บ้านรอบป่าดงมัน ได้แก่ บ้านค่าน้ำสร้าง หมู่ที่ 11 และ หมู่ที่ 15 บ้านแจ้งน้อย บ้านท่าเยี่ยม บ้านโนนหัน บ้านหนองหว้า และบ้านดอนกลอย

ผลจากการวิจัยสิ่งที่ได้จากงานวิจัย ข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าดงมันแต่อดีตจนถึงปัจจุบันการใช้ประโยชน์ความสัมพันธ์ในเชิงจิตวิญญาณการอาศัยการดำรงชีวิตแบบพึ่งพาอาศัย ทรัพยากรที่มีอยู่และบ่มเพาะองค์ความรู้ที่ได้อาศัยความชำนาญจนเกิดเป็นบทเรียนการดำรงชีวิตหรือที่เรียกว่าภูมิปัญญาที่สามารถจับต้องและสามารถส่งต่อองค์ความรู้หรือ ภูมิปัญญาให้แก่เด็ก ๆ ที่ร่วมกระบวนการ การใช้แนวทางในการดำรงชีพแบบพึ่งพาอาศัย การใช้ทรัพยากรในป่าดงมันสามารถแบ่งออกได้ตามชนิดต่างๆได้ดังนี้ การใช้ไม้พื้ซึ่งเป็นไม้ที่ตายแล้วหรือกิ่งไม้แห้งโดยใช้ไม้ที่ยาวแล้วสอยเอาจากการเก็บข้อมูลในการทำการศึกษา พบว่าส่วนมากที่ใช้ไม้พื้จากป่าดงมันจะเป็นชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ใกล้กับป่าดงมันเช่น บ้านค่าน้ำสร้างหมู่ที่ 11 และหมู่ 15 บ้านท่าเยี่ยมหมู่ที่ 10 และบ้านแจ้งน้อยหมู่ที่ 12 การเก็บหาของป่าอาทิเช่นเห็ดต่าง ที่มีอยู่ในป่าดงมันเห็ดที่ พบเห็นมากที่สุด ในป่าดงมันคือเห็ดโคนหรือ เห็ดปลวก รายได้จากการเก็บหาเห็ดในช่วงที่เห็ดออกมากที่สุดคิดออกมาเป็นจำนวนคนที่เข้าไปเก็บหาเห็ดต่อวัน วันหนึ่งสามารถที่จะหาได้ประมาณคนละ 2,000 บาทต่อวัน ต่อคน การใช้ประโยชน์จากป่าในด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาคนที่เจ็บป่วยและสัตว์เป็นการรักษาภูมิปัญญาที่มีมาแต่เก่าก่อนให้คงอยู่ จากกระบวนการที่ได้ทำการศึกษาวิจัยกระบวนการทำงานเป็นกลุ่มและช่วยกันระดมความคิดและนำมาสังเคราะห์ให้เกิดองค์ความรู้ที่จะนำไปปฏิบัติการ ได้จริง โดยสามารถแก้ไขและสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกัน

รูปแบบการจัดการทรัพยากรโดยการมีส่วนร่วมของเด็กเยาวชนและชุมชน กรณีศึกษาป่าดงมัน รูปแบบการจัดการทรัพยากรหลังจากการศึกษาวิจัย มีรูปแบบของการจัดการสามารถแบ่งออกเป็นสองรูปแบบดังนี้

รูปแบบในการจัดการทรัพยากรโดยการมีส่วนร่วมของเด็กเยาวชนและชุมชน

- การดำเนินงานเป็นทีมและการจัดการแบบหัวน้ำค้ำซึ่งสามารถที่จะดูแลการจัดการในระบบหน่วยย่อยที่เล็กลงสามารถบริหารจัดการได้ง่าย
- การทำงานเป็นส่วนร่วมมากขึ้นการเสียสละที่จะทำงานชุมชนโดยที่ไม่เกี่ยงกัน
- การจัดการป่าแบบบูรณาการการแบ่งโซนแนวเขตในการอนุรักษ์สัตว์ป่าและเพื่อที่จะเพิ่มความอุดมสมบูรณ์โดยการแบ่งพื้นที่เขตให้สลับหมุนเวียนใช้พื้นที่เพื่อให้พื้นที่ป่าได้ฟื้นตัว
- การฟื้นฟูและสร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรป่าชุมชนและเพิ่มมาตรการในการจัดปรับกับผู้ใช้ประโยชน์อย่างไม่รู้คุณค่าและใช้ประโยชน์เกินความจำเป็น
- การลาดตระเวนป่าเพื่อป้องกันการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า
- การประชาสัมพันธ์เพื่อทำความเข้าใจให้กับชุมชนใกล้เคียงเพื่อที่รับทราบและปฏิบัติตามหากไม่ปฏิบัติตามกฎสามารถที่จะเทียบปรับได้
- การสร้างแนวร่วมที่เป็นกลุ่มเยาวชนให้เข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรแบ่งบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบ
- การส่งเสริมความรู้ให้เด็กที่เคยผ่านกิจกรรมให้เป็นกลุ่มเด็กรักป่า
- ดำเนินการปลูกต้นไม้ในพื้นที่ว่างและให้จัดทำเป็นงานประจำปีโดยอาศัยกล้าไม้จากโครงการพัฒนาพื้นที่หนองอึ่ง
- จัดทำแนวกันไฟ
- จัดทำแปลงธนาคารอาหารชุมชนเพื่อเป็นแนวกันชนและลดการใช้ประโยชน์จากป่า
- จัดทำชุดองค์ความรู้ภูมิปัญญาในการใช้ทรัพยากรจากป่า การจัดเก็บองค์ความรู้และถ่ายทอดองค์ความรู้
- สร้างองค์กรเครือข่ายกลุ่มเด็กรักป่าดงมัน ให้ครอบคลุมทั้ง 7 ชุมชน
- ดำเนินกิจกรรมที่วางไว้กิจกรรมที่คิดต่อยอดไว้ ทำการศึกษาและสำรวจต้นไม้ในพื้นที่ที่แบ่งโซนในการเก็บหาผลประโยชน์ ว่าในการหยุดเก็บหาและการสงวนพื้นที่ไว้ป่าสามารถที่จะฟื้นตัวและส่งผลอย่างไรต่อทรัพยากร (ใช้การสำรวจแบบกระบวนการการศึกษาพันธุ์ไม้)
- ดำเนินการ ประชาสัมพันธ์ในโรงเรียนเพื่อทำความเข้าใจและหาภาคีเพิ่ม

เพื่อสร้างความตระหนักในทรัพยากรที่มีอยู่ คุณค่า ความหมาย และองค์ความรู้ที่ได้ เพื่อให้สถานการณ์ปัญหาที่กำลังจะเกิด เพื่อให้ป้าชุมชนที่อยู่ในระแวกใกล้เคียงและรับทราบ และขยายแนวความคิดในการจัดการทรัพยากร โดยการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรเอให้ เป็นประโยชน์ต่อไป